

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Sharia4Belgium en de verburgerlijking van de provocatie [Bespreking van: Aarns & Roex (2017) 'Als ik iemand beledigd heb, dan was dat mijn bedoeling': Sharia4Belgiums ideologie en humorgebruik]

Verkaaik, O.

DOI

[10.5553/JV/016758502017043003007](https://doi.org/10.5553/JV/016758502017043003007)

Publication date

2017

Document Version

Final published version

Published in

Justitiële Verkenningen

License

Other

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Verkaaik, O. (2017). Sharia4Belgium en de verburgerlijking van de provocatie [Bespreking van: Aarns & Roex (2017) 'Als ik iemand beledigd heb, dan was dat mijn bedoeling': Sharia4Belgiums ideologie en humorgebruik]. *Justitiële Verkenningen*, 43(3), 85-95. <https://doi.org/10.5553/JV/016758502017043003007>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Boekrecensie

Sharia4Belgium en de verburgerlijking van de provocatie

O. Verkaaik*

Pim Aarns & Ineke Roex

'Als ik iemand beledigd heb, dan was dat mijn bedoeling': Sharia4Belgiums ideologie en humorgebruik

Amsterdam: Amsterdam University Press 2017. Ook verkrijgbaar als e-Book.
248 pagina's

'The establishment will irritate you – pull your beard, flick your face – to make you fight. Because once they've got you violent, then they know how to handle you. The only thing they don't know how to handle is non-violence and humor.' (John Lennon)

Humor en geweld gaan niet samen. Althans, dat is wat John Lennon ons probeert te doen geloven. Geweld is onderdeel van het gezag, van wat Lennon het 'het establishment' noemt. Betaal je dat geweld met gelijke munt terug, dan heeft het gezag je in de tang. Dan hebben ze je in hun macht. Stenen gooien, bommen leggen, jezelf opblazen – dat is de taal die de machthebbers begrijpen. Ze zullen terugslaan met de wapenstok, met bombardementen, met opschorting van mensenrechten. Je zult die strijd nooit winnen. Maar de grap, de provocatie, de ludieke actie die het gezag belachelijk maakt, daar hebben ze géén antwoord op. Omdat humor de autoriteit van het gezag onderuithaalt en de willekeur van de machtsideologie ontmaskert.

Dit was, in een notendop, de gedachte achter Provo en alle andere komische provocateurs die in de jaren zestig humor inzetten om het gezag uit te dagen. In die kringen werd humor gezien als een vorm van geweldloos verzet tegen de humorloze machthebbers: de staat, de

* Dr. Oskar Verkaaik is als universitair hoofddocent verbonden aan de Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen van de Universiteit van Amsterdam, programmagroep Globalising Culture and the Quest for Belonging.

bureaucratie, de kerk, en op alledaagser niveau de schoolmeester, de politiecommandant, de sergeant, de ambtenaar – kortom, de burgerij. In navolging van Voltaire, die de alomtegenwoordige katholieke kerk uitdaagde met satire, werden machtige instituten op de korrel genomen met grappen en ludieke acties.

Sindsdien heeft de gedachte dat geweld en humor niet samengaan veel breder postgevat. Humor is nu een kenmerk en bewijs van *open-mindedness*. Humor relativeert. Ernst mag, maar wie niet tegen een grapje kan, is saai. Humor laat zich vooral niet rijmen met fanatisme en dogmatisme, zeker niet als aan dat fanatisme ook nog eens een religieuze overtuiging kleeft. Als humor inderdaad relativeert, dan laat die zich niet rijmen met het heilige, dat immers boven de relativering verheven is. Ironie en zelfspot zijn daarmee in zekere zin stijlfiguren geworden van democratisch, seculier burgerschap. In de huidige maatschappij, waar verschillende politieke partijen de nadruk leggen op het belang van ‘meedoen’ en ‘samenleven’, is een zekere mate van humor belangrijk om je niet buiten de orde te plaatsen. In VVD-terminen: bij ‘normaal doen’ hoort af en toe een grap. Mark Rutte etaleert die gedachte voortdurend.

Verschuiving in het doelwit

Toch is er sluipenderwijs wel het nodige veranderd sinds de tijd van Lennon en Provo. Want hoewel humor en geweld nog altijd als tegenpolen worden gezien, zijn het nu anderen die met provocaties worden uitgedaagd. Het is niet langer ‘het establishment’ dat humorloosheid verweten wordt, maar minderheden, met name religieuze minderheden, en daarin dan weer vooral fanatieke gelovigen, fundamentalisten, en onder hen vooral radicale moslims. Hoewel wel eens wordt betoogd dat Charlie Hebdo, Theo van Gogh en de Mohammed-cartoons van de Deense tekenaar Kurt Westergaard in de traditie van de jarenzestigprovocatie staan omdat zij, net als na de oorlog, religieuze instituten op de korrel nemen, is het duidelijk dat er iets fundamenteels is veranderd. Religieuze instituten hebben allang geen krachtige greep op de samenleving meer. Het zijn juist de heilige symbolen van een al tamelijk marginale minderheid die belachelijk worden gemaakt. Daarmee staan we niet langer in de traditie van Voltaire en Provo, die het opnamen tegen machtige tegenstanders en die niet op bescher-

ming konden rekenen als de uitgedaagde terugslieg. In de humoristische godsdienstkritiek van nu herkennen we eerder het type mop waarmee een meerderheid een minderheid op haar plaats wil zetten. Het ironische van deze verschuiving in het doelwit van politieke humor is dat humor nu wordt gebruikt om een nieuwe scheidslijn te creëren. Hoewel wordt beweerd dat humor in zijn vele verschijningsvormen relativeert en spanningen wegneemt, wordt in de huidige context dit argument gebruikt om een nieuw wij-zij te creëren. Aan de ene kant staan diegenen die de bevrijdende werking van de humor en relativering kennen, en aan de andere kant degenen die daar te fanatisch en dogmatisch voor zijn. En daarmee komt ook de vanzelfsprekendheid dat humor en geweld niet samengaan op losse schroeven te staan. Humor doet geen pijn, wordt vaak gezegd, maar met humor kun je wel degelijk heel goed anderen vernederen, marginaliseren en uitsluiten.

Het probleem met het idee dat humor en geweld elkaar uitsluiten, is dan ook dat het empirisch onhoudbaar is. De gedachte zegt eerder iets over het zelfbeeld van degenen die zichzelf met hun humor feliciteren en minder over de aard en het effect van politieke humor. Anders gezegd: humor krijgt ten onrechte een bij uitstek positieve uitwerking toegedicht. Die opvatting gaat eraan voorbij dat humor ook een uitgesproken gewelddadige kant kan hebben. De Amsterdamse antropoloog Jojada Verrips heeft die kant uitvoerig belicht in een artikel getiteld 'Schadenfreude' (2013). Daarin laat hij zien dat geweld juist heel vaak samengaat met gelach, van Duitse soldaten die in Poolse getto's joden vernederen tot Amerikaanse militairen die in Abu Ghraib Iraakse gevangenen mishandelen. Verrips beargumenteert dat het leedvermaak tot doel heeft het slachtoffer nog verder van zijn menselijke waardigheid te beroven dan het geweld van zichzelf al doet. Bovendien is humor een zeer effectief middel gebleken om niet alleen slachtoffers van geweld verder te vernederen, maar ook het samenhorigheidsgevoel onder de daders te vergroten. De Franse socioloog Marcel Mauss wees daarop, toen hij de vernederende humor van de nazi's besprak als een vorm van *collective effervescence*, een term die hij had ontleend aan zijn voorganger en leermeester Émile Durkheim (zie Lukas 1973, p. 338, noot 71). Pesten kan een sterk bindmiddel zijn.

Humor als uitsluitingsmechanisme

Nu zal men wellicht tegenwerpen dat dit type humor foute en geen echte humor is en van een heel andere orde dan de uitdagende provocaties waar Voltaire en Lennon het over hadden. Dat klopt: humor is een te veelzijdig fenomeen, dat zich niet tot enkelvoudige definities of theorieën laat reduceren. En toch is de scheidslijn ook weer niet zo duidelijk. Als het klopt dat Charlie Hebdo en de Mohammed-cartoons met hun satirische godsdienstkritiek schatplichtig zijn aan de rebelse provocaties van de jaren zestig, dan is die vorm van politieke humor ergens in de afgelopen halve eeuw de scheidslijn tussen antiautoritaire provocatie en vernedering angstaanjagend dicht genaderd, zo niet overschreden. Humor is dan ook geen middel meer om een bestaande status quo aan te vallen door die belachelijk te maken. Humor is dan bedoeld om die status quo te handhaven en te beschermen door de aangevallen minderheid op haar nummer te zetten. Pim Aarns en Ineke Roex zeggen het in hun onlangs verschenen studie *'Als ik iemand beledigd heb, dan was dat mijn bedoeling': Sharia4Belgiums ideologie en humorgebruik* zo:

'De humorlozen worden uitgesloten, ze doen er niet toe in de maatschappij; het niet hebben van gevoel voor humor wordt geassocieerd met strikte, fundamentalistische religiositeit; en humorlozen zijn niet "modern", waardoor ze als persoon tekort zouden komen in westerse maatschappijen.'

Kortom, humor als uitsluitingsmechanisme in plaats van antiautoritair verzet. Aarns en Roex bespreken deze hedendaagse functie van humor in hun studie naar Sharia4Belgium. Beide auteurs deden al eerder onderzoek naar islamistisch activisme in Nederland en België, maar niet eerder richtten zij zich expliciet op de manier waarop jihadi's en salafisten in hun campagnes gebruik maken van humor. Dat ze dat in dit recente boek over Sharia4Belgium wel doen, is opvallend en veelbelovend, omdat niet veel mensen deze organisatie van activistische politieke moslims in België primair met humor zullen associëren. Sharia4Belgium werd in 2010 opgericht om te ijveren voor de invoering van de sharia in België, maar vooral om het anti-islamdiscours in België aan de kaak te stellen en medemoslims te bewegen tot een meer fundamentalistische manier van leven. Via demonstraties en deelname aan debatten trok Sharia4Belgium in korte tijd veel aandacht.

Hoewel de organisatie in 2012 werd ontbonden, bleef ze in het nieuws nadat een deel van haar aanhangers als jihadstrijders naar Syrië vertrok om zich bij radicaal-soennitische strijdgroepen aan te sluiten. Termen als sharia en jihad roepen niet direct associaties met humor op. Bovendien, sinds moslims verbolgen reageerden op satirisch bedoelde spotprenten waarin hun profeet belachelijk werd gemaakt, worden zij gezien als de nieuwe zwartekousengelovigen, die te puriteins zijn om een grapje te kunnen waarderen. 'Moslims worden vaak als de "humorloze Ander" beschouwd', schrijven Aarns en Roex. Dergelijke wijdverspreide vooroordelen maken een onderzoek dat juist wel de aandacht op politieke humor in zo'n organisatie vestigt bij voorbaat academisch interessant en politiek controversieel.

De auteurs conceptualiseren humor op een complexe en genuanceerde wijze, die laat zien hoe veelzijdig en soms tegengesteld aan elkaar de verschillende vormen van politieke humor kunnen zijn. Zo maken zij een duidelijk onderscheid tussen vormen van politieke humor. Met aan de ene kant de humor die 'naar boven' is gericht, zoals de ridiculisering van invloedrijke personen of machtige instituten. Onderdeel daarvan is de provocatie van heilige huisjes en de op ludieke wijze aan de kaak stellen van de hypocrisie van de macht die bepaalde normen voorschrijft, maar voor zichzelf een uitzondering maakt. Aan de andere kant vinden we de politieke humor die 'naar beneden' trapt, van het belachelijk maken van minderheden of sociaal gezien kwetsbare groepen en personen (tegenwoordig vaak betiteld als vormen van '*microaggression*') tot het leedvermaak en, in de woorden van de auteurs, de 'dehumanisering' waarmee collectieve vernedering vaak gepaard gaat. De conceptualisering van politieke humor die de auteurs hanteren, is dus sterk gericht op het verschil in politieke positionering van degenen die grappen maken alsmede het effect van de humor. Deze belangrijke nuance, die in hedendaagse lofzangen op politieke humor vaak ontbreekt, stelt de auteurs in staat onderscheid te maken tussen de verschillende gradaties van politieke humor door Sharia4Belgium.

Het boek is een weerslag van het onderzoek naar een grote hoeveelheid videoproducties die Sharia4Belgium heeft achtergelaten – zo'n vijfhonderd in getal – waarin het gedachtegoed van de oprichters is vastgelegd. Van die vijfhonderd zijn er ruim honderd door de onderzoekers geanalyseerd. De video's zijn tussen 2010 en 2012 online door Sharia4Belgium zelf gepubliceerd. Uit de analyse van de producties

valt op te maken dat het grotendeels om weergaven gaat van publieke debatten waar de kopstukken van Sharia4Belgium aan meededen en waarin ze vaak de degens kruisten met politieke tegenstanders als Vlaams Belang-leider Filip Dewinter. Ook zijn er video's bekeken van toespraken die Sharia4Belgium-leiders voor hun eigen volgelingen hielden. De onderzoeksmethode beperkt zich tot een discoursanalyse van de videoproducties. De onderzoekers zijn niet dusdanig ver tot de onderzoeksgroep doorgedrongen dat ze ook konden onderzoeken hoe de producties tot stand zijn gekomen en welke keuzes er gemaakt zijn in het monteren van de video's. Evenmin hebben ze onderzoek gedaan naar de ontvangst van de beelden: hoe hebben volgelingen ernaar gekeken en welke interpretaties geven zij daaraan. Dat zijn belangrijke restricties in het onderzoek, wat overigens niet wegneemt dat de discoursanalyse op zich interessant materiaal oplevert.

Grappen

Het boek is in feite per definitie al geslaagd omdat het overtuigend het vooroordeel van de humorloze moslim logenstraft. Er komen voldoende grappen in voor om duidelijk te maken dat zelfs tamelijk radicale islamistische activisten gevoel voor humor hebben. Hoewel de auteurs daar niet naar verwijzen, bouwt hun studie voort op anderen die al gewezen hebben op de relatie tussen humor en religieus-politiek fundamentalisme, zoals Gideon Aran (1995) in een artikel over joods-fundamentalistische activisten getiteld 'What's so funny about fundamentalism?' Bovendien bespreken de auteurs het humorgebruik op een genuanceerde manier, die goed de gelaagdheid van de humor laat zien. Humor speelt een rol in het mobiliseren en rekruteren van nieuwe leden, veelal jongeren die aangesproken worden door de provocatieve manier waarop Sharia4Belgium bekende Belgische politici en opiniemakers belachelijk maakt. Humor helpt ook om de sociale cohesie binnen de groep te versterken, omdat een gezamenlijk gevoel voor humor verbindend werkt. 'Samen lachen is elkaar vertrouwen', schrijven Aarns en Roex, en dat lijkt alleen maar sterker op te gaan binnen een groep die door de buitenwacht bijzonder gewantwoord wordt. Zeker als bekende en in de media dominante tegenstanders als Filip Dewinter of Geert Wilders op de hak worden genomen, vindt er een omkering plaats van sociaal stigma naar collectieve trots. Wanneer

Sharia4Belgium vastgeroeste ideeën omdraait of juist karikaturiseert, zorgt humor ook voor verwarring bij het grote publiek. Bovendien blijkt humor ook heel goed samen te gaan met een moreel superioriteitsgevoel. Hier treedt Sharia4Belgium in de voetsporen van Provo door de morele hypocrisie van de staat en de media op ludieke wijze aan het licht te brengen, waardoor de eigen moraliteit automatisch gunstig afsteekt.

De politieke humor van Sharia4Belgium is het meest herkenbaar en tot op zekere hoogte zelfs aansprekend daar waar deze beslag legt op de openbare ruimte. De auteurs beschrijven uitvoerig de posters van An-Sofie Dewinter, dochter van Vlaams Belang-voorman Filip Dewinter, waarop zij te zien is in bikini én nikab, met daarbij de tekst: 'Vrijheid of islam?' Leden van Sharia4Belgium bedekten de naakte lichaamsdelen met een getekende boerka en riepen de dochter van Dewinter tegelijkertijd op om moslima te worden, zodat ze zich niet langer publiekelijk hoefde te prostitueren. De auteurs beschrijven de actie enerzijds als een toe-eigening van een publiciteitsstunt van een belangrijke politieke opponent, maar anderzijds ook als een provocatie van de sociale norm die voorschrijft dat publiek bloot moet kunnen. Het is een interessante omdraaiing van de manier waarop in de jaren zestig en zeventig de publieke naaktheid van het vrouwelijke lichaam werd ingezet in ludieke acties, met bijna dezelfde publieke opwinding tot gevolg.

De seksuele moraal in België was trouwens sowieso een geliefd onderwerp voor Sharia4Belgium om grappen over te maken. Zo sprak Abu Imran, een van de woordvoerders van de groep, als volgt over prostitutie:

'Hoeveel kost een kip? Acht euro, negen euro. Wel, een vrouw in het Westen, of bepaalde vrouwen in het Westen om preciezer te zijn, kosten vijftig euro, voor 65 kilogram vlees! Voor zeventig kilogram vlees! Een vrouw in het Westen is goedkoper dan een kilogram kipfilet!'

Andere vormen van Sharia4Belgium-humor zijn veel bijtender van aard. Zo tartten groepsleden in publieke discussies regelmatig het Belgische zelfbeeld van een liberale natie door open wonden als Marc Dutroux of de collaboratie met de nazi's ter sprake te brengen. In een discussie met Filip Dewinter daagde Abu Imran zijn gespreksgenoot als volgt uit:

'Laten we gewoon even vijftig, zestig jaar teruggaan in de geschiedenis toen de gastarbeiders zijn gekomen en België hebben opgebouwd... Toen de grootvaders van Filip Dewinter voortvluchtig waren voor het collaboreren met de nazi's.'

Evenzo maakt Sharia4Belgium geloofsgenoten belachelijk die de islam op een minder radicale wijze praktiseren, bijvoorbeeld door hen 'ramadanmoslims' te noemen: moslims die alleen tijdens de maand ramadan hun baard laten groeien, vijf keer per dag bidden en giften aan de behoeftigen geven. Maar opvallend genoeg is de groep ook niet vrij van zelfspot in de vorm van kritiek op extreme *takfiri's* – degenen die andere moslims tot ongelovigen verklaren. Zo kwam Abu Imran in een speech tot groepsgenoten tot de conclusie dat er in Frankrijk 'ongeveer vijftien' moslims leven, tot hilariteit van zijn toehoorders. Dergelijke voorbeelden van het humorgebruik van Sharia4Belgium maken de studie zeker de moeite waard, maar het is tegelijkertijd jammer dat de auteurs het daarbij laten. Een wat meer gedurfde interpretatie van hoe de Belgische jihadihumor zich verhoudt tot andere hedendaagse vormen van politieke humor blijft achterwege. Soms verdwijnt het humorgebruik zelfs helemaal op de achtergrond en zijn de grappen en provocaties niet meer dan een ingang om de religieuze en politieke ideologie van Sharia4Belgium onder de loep te nemen. In deelhoofdstukken over hoe Sharia4Belgium dacht over democratie, seksuele moraal, de dubbele standaard in de rechtspraak, andere geloovigen, de ideale samenleving, enzovoort komen we nog maar heel weinig humor tegen. Dat zijn dan ook tamelijk droge passages, waarin de grappen plaatsmaken voor politieke tirades doorspekt met religieuze termen, die de reputatie van Sharia4Belgium als een groep intolerante dogmatici eerder versterken dan ontkrachten. Dergelijke passages zijn bovendien weinig vergelijkend van aard. We krijgen maar weinig te lezen over hoe Sharia4Belgium zich verhoudt tot andere activistische groeperingen elders in de wereld, waarvan het toch zeer aannemelijk is dat die een voorbeeld waren voor de Belgische jihadi's. Ik heb vergeefs gezocht naar verwijzingen naar het werk van Faisal Devji (2008) of Roxanne Euben (1999), die op een meer diepgravende manier het gedachtegoed van respectievelijk Al Qaida en de Moslim Broederschap hebben uitgespit. Dat is vooral jammer waar het vertoog van Sharia4Belgium letterlijk verwijst naar dergelijke voorgangers, bijvoorbeeld wanneer in een aanklacht tegen het geweld van westerse

mogendheden tegen burgers in de zogeheten *war on terror* Sharia4Belgium zich afvraagt waarom 'moslimbloed goedkoper is dan water'. Dat is rechtstreeks ontleend aan redevoeringen van Bin Laden, maar dat is voor Aarns en Roex geen reden die mondiale banden nader te onderzoeken, anders dan de opmerking dat Bin Laden voor Sharia4Belgium een voorbeeld was.

Laaglandse jihadihumor?

Teleurstellender is echter dat het boek de mogelijkheid laat liggen om de humor van Sharia4Belgium te plaatsen in de ontwikkeling van politieke humor in de Lage Landen. Op één plaats geven de auteurs daar wel een aanzet toe, namelijk daar waar ze opmerken dat humor sinds de negentiende eeuw steeds belangrijker is geworden in het sociale verkeer. Maar hoe die geschiedenis zich heeft voltrokken, en wat voor gevolgen dat heeft gehad voor politieke humor, blijft vervolgens onderbelicht. Dat is des te jammer, omdat daarmee aan de mogelijkheid voorbij wordt gegaan de humor van Sharia4Belgium in die traditie te onderzoeken. Dit terwijl in meerdere gevallen de humor toch een rechtstreekse verwijzing is naar andere gangbare vormen van politieke humor. In sommige gevallen is die expliciet, bijvoorbeeld wanneer in reactie op de Mohammed-cartoons spotprenten over de Holocaust worden gepubliceerd, die op een provocerende manier willen aantonen dat er zelfs in de liberale democratie, waar iedereen tegen een grapje moet kunnen, dingen zijn die te gevoelig zijn om de spot mee te drijven. Dergelijke verwijzingen roepen de prikkelende vraag op in hoeverre de humor van Sharia4Belgium schatplichtig is aan de politieke humor in de samenleving die ze zegt te bestrijden.

Met andere woorden, wie zich eraan zou wagen een genealogie te schrijven van de laaglandse jihadihumor, zou er goed aan doen zich te richten op de ontwikkeling van de politieke humor hier ter plekke. Uit andere studies over islamistisch radicalisme weten we immers dat een groot deel van de activisten *home-grown* en *born-again* moslims zijn, wier radicalisme voortkomt uit een mengeling van sociale marginaliteit, *peer group*-gevormde antiautoritaire rebellie en autodidactische religieuze en politieke vorming via sociale media en internet. Ze worden voortgebracht uit een samenleving waarin de afgelopen halve eeuw de als ludiek bedoelde provocatie steeds meer een

bekende en aanvaarde stijlfiguur is geworden. De provocatieve humor is natuurlijk geen uitvinding van de jarenzestiggeneratie, er zijn genoeg avantgardistische voorgangers te vinden die zich daar al veel eerder van bedienden, maar je zou wellicht wel kunnen stellen dat er zich de afgelopen decennia een zekere verburgerlijking van de provocatieve humor heeft voltrokken. We kijken collectief niet zo snel meer ergens van op als het om politieke humor gaat. De meeste heilige huisjes zijn intussen wel gesloopt. De grappen van Neerlands Hoop kliniken momenteel lang niet meer zo schokkend als weleer. De godsdienstsatire in Willem Frederik Hermans' *Ik heb altijd gelijk* is braaf en belegen vergeleken met die van nu. GeenStijl is in velerlei opzichten de democratisering van de provocatie. We hebben onszelf nu al zo vaak geprovoceerd dat we een beetje provocatiemoe aan het worden zijn. In deze context is het niet zo raar dat ook jihadistgroepen zich van de politieke provocatie bedienen. Dat wordt alleen nog als merkwaardig en ongerijmd ervaren door degenen die geloven in de discursieve tweedeling tussen de meerderheid met gevoel voor humor en de minderheid zonder humor. Dat vooroordeel is overigens sterk en Aarns en Roex maken goed duidelijk dat Sharia4Belgium zich daarvan bewust is. In hun humorgebruik zit dan ook een element van provocatie van juist dat vooroordeel. Het feit dat een radicale moslim grappen maakt, is op zich al een provocatie, misschien wel een van de weinige die nog een beetje effect sorteert. De vraag is echter wel of John Lennons overtuiging dat je je alleen door humor kan verzetten tegen een samenleving zonder er tegelijkertijd deel van te worden, dan nog opgaat. Ik zou eerder betogen dat Sharia4Belgium met haar provocatieve humorgebruik onderdeel is van de maatschappij die zij veracht.

Literatuur

Aarns & Roex 2017

P. Aarns & I. Roex, *'Als ik iemand beledigd heb, dan was dat mijn bedoeling': Sharia4Belgiums ideologie en humorgebruik*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2017.

Aran 1995

G. Aran, 'What's so funny about fundamentalism?', in: M.E. Marty & R. Scott Appleby (red.), *The fundamentalism project*, vol. 5, Chicago: University of Chicago Press 1995, p. 321-352.

Devji 2008

F. Devji, *The terrorist in search of humanity: Militant Islam and global politics*, Londen: Hurst 2008.

Euben 1999

R. Euben, *Enemy in the mirror: Islamic fundamentalism and the limits of modern rationalism*, Princeton: Princeton University Press 1999.

Lukas 1973

S. Lukas, *Émile Durkheim: His life and work*, Londen: Penguin 1973.

Verrips 2013

J. Verrips, 'Schadenfreude', in: J. Verrips, *Snowflakes*, Diemen: AMB 2013.